

РЕЦЕНЗІЯ

**офіційного рецензента на дисертацію Ільїна Олексія Івановича
на тему «Міське населення Ізмаїльської області УРСР в умовах
радянської (1944–1954 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня
доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за
спеціальністю 032 Історія та археологія**

Актуальність дисертації Олексія Ільїна обумовлена локальним дослідженням впливу радянської на міське населення Української РСР на прикладі Ізмаїльської області. За доби пізнього сталінізму політика радянської влади в цьому регіоні спричинила суттєву трансформацію міського простору й соціокультурного та економічного становища населення. Репресії і депортації, що були складниками радянської, та голод 1946–1947 рр. змінили соціальний та етноконфесійний склад містян. Тотальна ідеологізація всіх сфер життя та нав'язування нових офіційних наративів були спрямовані на формування нового типу радянської людини та якнайшвидшу інтеграцію місцевого населення до комуністичного суспільства з його цінностями та ідеалами. Ці процеси мали як спільні риси з іншими анексованими територіями, так і специфічні ознаки, виявлення яких дає змогу всебічно розглянути питання радянської українських територій сталінським режимом. Актуальність роботи посилюється використанням дисертантом культурно-антропологічного підходу, зокрема акцентом на дослідженні повсякденного життя міського населення та антирадянських настроїв. Крім того, необхідність аналізу та систематизації вітчизняного наукового доробку з повоєнної історії Ізмаїльської області, а також недостатня вивченість проблеми становища міського населення в умовах радянської додатково визначають актуальність дисертаційного дослідження здобувача.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Олексій Ільїн чітко окреслив мету й завдання,

об'єкт і предмет дослідження, які цілком узгоджуються зі структурою роботи. Автор зосередив наукову увагу на висвітленні повоєнної радянської Ізмаїльської області, а період перебування краю у складі СРСР у 1940–1941 рр. розкрив лише у зв'язку з процесами розбудови радянського ладу. Проте зазначені в дисертації чинники цілком обґрунтовують вибір географічних і територіальних рамок. Методологічний інструментарій, використаний у роботі, свідчить про високу теоретичну підготовку здобувача й дає підстави для висновку про достовірність отриманих результатів. В основу дисертаційного дослідження покладено принципи об'єктивності, історизму, ціннісного підходу, всебічності та системності. Крім традиційних спеціально-історичних методів (історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного, історико-системного), автор застосовував статистичні методи у вивченні демографічної структури міського населення, історико-антропологічний метод і методи усної історії в характеристиці повсякденного життя містян. Методи джерелознавчої критики дозволили здобувачеві уникнути фактологічних помилок і викривлень, допущених у радянських офіційних документах.

Джерельна база, на яку спирається дослідження, є достатньою для формування науково обґрунтованих висновків. Її основу складають писемні джерела (актова документація, діловодна документація, судово-слідчі матеріали, статистичні дані, періодика та матеріали особового походження). Більшість із них є документами, що зберігаються в шести державних і регіональних архівах та вперше вводяться до наукового обігу.

Вибір теми дослідження та питання, що стали предметом наукового студіювання, вказують на розуміння дисертантом сучасних історичних підходів, а також дискусійних питань локальної історії, що потребують додаткового вивчення. *Наукова новизна* результатів дисертаційної роботи не викликає сумнівів. Уперше об'єктом комплексного наукового вивчення стало міське населення Ізмаїльської області, а такі питання як розбудова радянської адміністративно-командної системи й репресивна політика в

придунайських містах, динаміка соціодемографічних змін у міському населенні, антирадянські настрої та спротив радянзації вперше досліджено на основі залучення широкого масиву неопублікованих джерел. У дисертації набули подальшого розвитку й уточнено питання економічної та соціальної політики сталінського режиму в придунайських містах, повсякденного життя містян, формування радянського символічного простору, етноконфесійного складу населення тощо. *Практичне значення* результатів дослідження полягає у використанні фактографічного матеріалу й висновків як для написання узагальнюючих праць з історії міського населення Півдня України в сталінську добу, так і для формування інформаційної політики в регіоні, який в умовах процесів деколонізації потребує очищення від радянських та імперських наративів, що насаджувалися в цей період. Наукові результати дисертаційної роботи можуть стати базою для деконструкції історичного міфу про «визволення» радянською владою населення від «соціального й національного гноблення», на якому ґрунтувалася радянська ідентичність у придунайському регіоні.

Оцінка змісту дисертації, повноти її основних положень і висновків. Структура роботи є чіткою, а виклад змісту є логічним і послідовним. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів і чотирнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (425 позицій) і додатків.

У першому розділі докладно розглянуто історіографію проблеми, джерельну базу та методи дослідження. Автор виділив теоретико-методологічні підходи до вивчення радянзації (тоталітарний, ревізіоністський, постколоніальні студії, наздоганяючої модернізації, культурно-антропологічний), які звертають увагу на різні сторони цього процесу. Водночас він підкреслив, що жоден із них не є вичерпним у вивченні радянзації Ізмаїльської області (с. 30). Аналізуючи історіографічні підходи до розуміння радянзації та її складників, Олексій Ільїн узяв за

основу класифікацію Ф. Аккермана і С. Урбанського, виокремивши такі напрями: 1) створення постійних органів партійно-державного управління; 2) відновлення, націоналізація та інтеграція місцевої економіки в радянську командну систему; 3) масове поширення державного насильства; 4) радянська соціально й культурної сфер; 5) зміна візуального та мовного оточення (с. 34). Використання цього сучасного підходу є цілком обґрунтованим з урахуванням регіональної специфіки радянської. Автор ґрунтовно проаналізував внесок зарубіжних і вітчизняних дослідників у вивчення проблем розвитку міського населення анексованих територій у роки пізнього сталінізму. Розглядаючи сучасний період історіографії Ізмаїльської області, дисертант зазначив, що вона, на відміну від радянського періоду, характеризувалася значно більшим спектром досліджуваних питань, виникненням нових напрямків наукового пошуку, використанням західних методологічних підходів та розширенням джерельної бази.

На основі вищезазначеного підходу в другому розділі дисертант розкрив процеси радянської в містах Ізмаїльської області. Розглядаючи розбудову радянського ладу в придунайських містах, автор порушив питання питомих ваги місцевих мешканців у партійних і державних органах, організації виборів, набуття громадянства, встановлення радянського законодавства, мобілізації працездатного населення тощо. Особливістю придунайських міст у досліджуваний період, порівняно з іншими містами анексованих територій, було перебування Ізмаїла, Кілії, Рені та Вилкового в умовах особливого правового режиму в прикордонній смузі, що обмежувало право на пересування громадян (с. 80). Аналізуючи економічну політику, дисертант характеризував процеси націоналізації та реструктурування місцевої економіки відповідно до потреб центрального керівництва та ресурсів краю. Зокрема, він вказав, що головним напрямом розвитку економіки міст була їхня індустріалізація, яка включала розвиток портової інфраструктури та будівництво великих підприємств із

перероблення продукції сільського господарства. Значну увагу приділено дослідженню репресивної політики сталінського режиму, під час якої постраждали колишні заможні власники, члени сімей «зрадників Батьківщини», мешканці, звинувачені в антирадянській агітації, а також представники різних релігійних громад. Радянізація супроводжувалася встановленням тотального ідеологічного контролю над населенням, який забезпечувала система агітації та пропаганди. Автор вірно визначив основні завдання агітаційно-масової роботи: поширення комуністичної ідеології, насадження культу особи Й. Сталіна, подолання релігійного впливу, створення офіційної пам'яті на основі радянських та імперських міфів. Конструювання радянського символічного простору й топонімічну політику Олексій Ільїн розглянув як складники радянізації в регіоні, окресливши основні її особливості в окремих придунайських містах.

Третій розділ дисертації присвячено аналізу соціодемографічних та етноконфесійних змін у містах Ізмаїльської області. Дисертант розглянув вплив урбанізації, голоду 1946–1947 рр., трудової та військової мобілізацій і міграційних процесів на динаміку статеві-вікової структури населення. Аналізуючи соціальну структуру населення, автор розкрив особливості формування місцевої номенклатури, що формувалася переважно з приїжджих російськомовних спеціалістів, які обіймали керівні посади в Ізмаїльській області. Окрему увагу приділено депортаційній політиці сталінського режиму, що була спрямована проти ворожих радянській владі верств населення. Зміни в етнічній структурі міського населення автор прослідкував у порівнянні з іншими анексованими територіями, проте він зауважив, що дослідження етнічних процесів у регіоні ускладняється браком джерел і наявними суперечностями в окремих статистичних документах (с. 170). Водночас у дисертації розкрито політику русифікації в регіоні, яка суттєво вплинула на міжетнічні процеси. Вагомим внеском здобувача є аналіз конфесійного складу придунайських міст у повоєнні роки та антирелігійної політики радянської влади, яка була спрямована на

зменшення релігійної активності населення й припинення діяльності окремих релігійних громад.

Повсякденне життя міського населення Ізмаїльської області розкрито в четвертому розділі. Особливу увагу Олексій Ільїн приділив питанням житлового та продовольчого забезпечення, які, на його думку, були найгострішими в регіоні та суттєво впливали на рівень життя містян. Розглядаючи поняття «дозвілля» в широкому значенні, дисертант схарактеризував організацію вільного часу містянами Ізмаїльської області, зокрема його витрати на побутові потреби, громадську і спортивну активність, а також специфіку культурно-дозвіллевих практик. До здобутків дисертанта можна віднести висвітлення антирадянських настроїв міського населення Ізмаїльської області. Олексій Ільїн підкреслив, що, на відміну від Західної України, в регіоні були переважно ненасильницькі способи виявлення цих настроїв, зокрема у формі чуток, антирадянських та антиколгоспних висловлювань. Водночас формами антирадянського спротиву були ухиляння від мобілізації та дезертирство, виступи проти партійного й радянського активу, виконання релігійних обрядів попри заборону тощо.

Усі розділи дисертації органічно взаємопов'язані та мають внутрішню логіку викладу матеріалу. Наприкінці кожного розділу виокремлено висновки, що відображують виконання дослідницьких завдань, поставлених автором. Основний текст дисертаційного дослідження завершують логічні й аргументовані висновки, в яких підбито підсумки й представлено перспективу подальшого дослідження. Чималий фактичний матеріал представлений у додатках, більшість яких упорядковано дисертантом самостійно на основі аналізу архівних матеріалів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, пройшли апробацію на п'ятьох міжнародних та одній регіональній конференції. Результати дослідження представлено у дванадцяти одноосібних наукових працях, зокрема в шести статтях,

опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях України (категорія Б), одній статті в іноземному періодичному виданні та п'ятьох публікаціях у матеріалах наукових конференцій.

Позитивно оцінюючи науково-практичне значення отриманих Олексієм Ільїним результатів дослідження, варто окреслити низку *дискусійних положень та зауважень до змісту дисертації*:

1. Автор зазначає, що джерельну базу дослідження склали писемні, усні та зображальні джерела (с. 54), проте аналіз списку використаних джерел і літератури свідчить, що переважна більшість матеріалів є архівними документами державних органів влади й комуністичної партії, які надають лише офіційні відомості про становище міського населення. Усноісторичні матеріали, що були зібрані автором особисто, включають інтерв'ю 12-х респондентів, які переважно проживають в Ізмаїлі. Ці свідчення є недостатніми для формування цілісної картини ставлення міського населення до радянської влади та специфіки повсякденного життя в повоєнний період. Варто було б ширше залучити матеріали періодики, зокрема газет, що виходили в придунайських містах у досліджуваний період. Зображальні джерела представлені лише картографічними матеріалами, проте відсутні фотодокументи, які б дозволили проаналізувати особливості міського публічного простору придунайських міст у роки пізнього сталінізму. Доцільним було б залучення кінодокументальних матеріалів, оскільки радянські документальні хроніки були одним із головних джерел радянської пропаганди.

2. Автор наголошує на застосуванні культурно-антропологічного підходу як основного методологічного підходу в дисертації (с. 20, 64), де в центрі уваги мали би бути соціокультурні зміни та повсякденні практики міського населення. Проте зважаючи на обсяг розділів рецензованої праці, характеристика процесів радянської влади як історія «зверху» переважає над заявленою автором історією «знизу», тобто висвітленням повсякденного життя містян.

3. Хоча автор чітко обґрунтував хронологічні межі роботи, аналіз процесів другої радянзації Ізмаїльської області варто було розглядати в безпосередньому зв'язку та в порівнянні з періодом першого перебування регіону під радянською владою (1940–1941 рр.). Автор стисло схаактеризував розбудову радянського ладу на першому етапі (с. 70–71), проте інші процеси радянзації, а також демографічні зміни, соціальна та етноконфесійна структура населення висвітлені без відповідного порівняння з політикою радянської влади в 1940–1941 рр. На нашу думку, це сприяло б кращому виокремленню специфічних рис радянзації регіону в повоєнні роки.

4. Попри те, що об'єктом дисертаційного дослідження є населення міст Ізмаїльської області, Олексій Ільїн іноді виходив за його межі, розглядаючи населення області в цілому. Це, зокрема, характерно під час аналізу репресивної політики сталінського режиму, де кількісні дані переважно даються загалом по області, а не по містах (с. 100–103, 105–108, 113).

5. Структура четвертого розділу «Повсякденне життя містян Ізмаїльської області» містить певні логічні неузгодженості, а зміст не розкриває достатньою мірою визначені в роботі аспекти повсякденного життя. Зокрема, перший і другий підрозділи доцільно було б об'єднати, оскільки вони стосуються матеріального забезпечення мешканців придунайських міст. Детально схаактеризувавши проблему житлового і продовольчого забезпечення, автор поверхово розкрив матеріально-побутові умови містян (с. 189), а питання рівня заробітних плат, благоустрою міст, медичного забезпечення населення та поширення асоціальних явищ, які також є важливими складниками міського повсякдення, залишив поза увагою. Третій підрозділ варто було присвітити, крім організації дозвілля, питанню організації робочого часу містян, який у повоєнні роки займав переважну частину активності населення (с. 200).

6. Позаяк структура дисертаційного дослідження є логічною, контент її розділів часто перегукується, не становлячи певної чіткості. Наприклад, у другому розділі подано антицерковну репресивну політику радянської влади, у третьому – зміни в конфесійному складі, а в четвертому – спротив радянській політиці з боку представників окремих релігійних громад, що загалом не дає системного уявлення про конфесійну ситуацію в містах Ізмаїльської області у повоєнні роки.

Утім, зазначені дискусійні моменти й зауваження не піддають сумніву основні наукові результати, одержані дисертантом, і не впливають на загальне позитивне враження від представленої роботи.

Узагальнюючи результати ознайомлення з дисертацією Олексія Ільїна «Міське населення Ізмаїльської області УРСР в умовах радянізації (1944–1954 рр.)», можна дійти висновку, що вона є цілком самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, містить оригінальні науково виважені результати, новизну та практичне значення. Дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія і археологія.

Офіційний рецензент:

доктор історичних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
професор кафедри джерелознавчих
студій та суспільних комунікацій
Запорізького національного університету

Геннадій ВАСИЛЬЧУК